

Het andere Arabische geluid

Voor mijn dochter Soraya
en
voor haar leeftijdgenoten in Egypte en Syrië

Petra Stienen

Het andere Arabische geluid

**Een nieuwe toekomst
voor het Midden-Oosten?**

Nieuw Amsterdam Uitgevers

Van dezelfde auteur verschenen bij Nieuw Amsterdam:
Dromen van een Arabische lente

© 2012 Petra Stienen

© 2012 Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Alle rechten voorbehouden

Tekstredactie Ariëla Legman

Ontwerp omslag Bureau Beck

Ontwerp binnenwerk Yulia Knol

Omslagfoto Getty Images

Foto auteur Bart Burghgraef

NUR 686

ISBN 978 90 468 1205 1

www.nieuwamsterdam.nl/stienen

Inhoud

	Inleiding	9
1	Wedergeboorte	17
2	De strijd om het verhaal	33
3	To tweet or not to tweet	48
4	Kunst is meer dan zuurstof	60
5	Nu nog die andere revolutie	72
6	Anders groeien	87
7	Wat wil het volk?	102
8	Een nieuwe toekomst voor het Midden-Oosten?	112
	Verantwoording en dank	128
	Geraadpleegde literatuur	131

‘Wij zullen in onze generatie niet alleen moeten boeten voor de woorden en daden van haat van de kwaadwilligen, maar ook voor het schandalige stilzwijgen van de goedwillenden.’

Martin Luther King jr. (Brief uit de gevangenis van Birmingham, 1963)

‘Tijdens de achttien dagen in de gevangenis en de achttien dagen op het Tahirplein heb ik een belangrijke les geleerd. Het is niet voldoende als het volk van één land zich verenigt, want mensen in verschillende landen met dezelfde waarden en principes moeten elkaar steunen. We moeten weten wie we zijn, onze goede en slechte momenten met elkaar delen en de betekenis van solidariteit verdiepen.’

Esraa Abdel Fatah, Egyptische activiste (BKB-lezing 2011: ‘Acht-tien dagen, een persoonlijk verhaal van de Egyptische revolutie’)

‘Ik wist altijd dat dit fascistische regime alleen door het gebruik van geweld kan vallen. De vraag is alleen hoe we dat geweld slim en verstandig inzetten zodat we onze menselijkheid en waarden niet verliezen. Zodat het geweld het civiele karakter van onze revolutie niet verstoort en het niet als wapen tegen ons kan worden ingezet.’

Ali Atassi, Syrische journalist en documentairemaker (Face-book, augustus 2012)

Inleiding

Het is even zoeken naar de precieze locatie op de trappen van het Lincoln Memorial in Washington waar Martin Luther King jr. op 28 augustus 1963 zijn beroemde toespraak hield. De tekst in de herdenkingstegel is zeker met fel zonlicht niet makkelijk te vinden, helemaal niet als er toevallig een groep toeristen bovenop staat.

In het voorjaar van 2012 heb ik mijn tienerdochter Soraya meegenomen naar deze historische plek. We zijn op bezoek bij vrienden uit de Arabische wereld die nu in de Verenigde Staten wonen. Sommigen vrijwillig, omdat ze hier werken, anderen omdat ze moesten vluchten voor het Syrische regime. Veel van onze gesprekken gaan over de gebeurtenissen in Egypte, het land waar Soraya geboren is, en Syrië, waar we ook een tijd hebben gewoond.

De euforie na de Arabische lente van 2011 is inmiddels weggeëbd. In het Westen roepen velen dat de revoluties mislukt zijn, alsof na decennia van dictatuur landen als Egypte en Syrië binnen anderhalf jaar functionerende democratieën zouden kunnen zijn. Toch is er voldoende reden voor zorg. Zo heeft de revolutie van 25 januari 2011 in Egypte nog lang niet gebracht wat de jonge revolutionairen en hun vaders en moeders, ooms en tantes op het Tahrirplein had-

den gevraagd: brood, vrijheid en sociale rechtvaardigheid. De erfgenamen van het regime van Moebarak, de Hoge Militaire Raad, hebben de macht nog stevig in handen. De overwinning van de Vrijheid en Rechtvaardigheidspartij van de Moslimbroeders en de Nourpartij van de salafisten bij de eerste vrije parlementsverkiezingen in de winter van 2011/2012 bevestigt velen in hun angst dat democratie in Egypte niet veel goeds kan brengen. De inauguratie van een prominent lid van de Moslimbroederschap, Mohamed Morsi, tot president van Egypte begin juli 2012 was decennialang een nachtmerriescenario in Europese en Amerikaanse regeringscentra.

In Syrië wankelen de muren van ‘het koninkrijk van de stilte’, zoals een van de leidende figuren van de Syrische oppositie, Riad al-Turk, het land noemt. Niemand kan in de zomer van 2012 voorspellen hoelang Bashar al-Assad nog president van Syrië zal blijven. Meedogenloos zet het Assadregime alle instrumenten in om de oppositie tegen de decennialange dictatuur van de Baathpartij en de veiligheidsdiensten neer te slaan. Pogingen van de Arabische Liga en de VN om tot een onderhandelde machtsovergave te komen, lopen op niets uit. Beelden van de aanvallen en bombardementen op Homs, Houla en Hama zijn zo afschuwelijk dat veel mensen liever de andere kant op kijken. Tienduizenden Syriërs vinden de dood, honderdduizenden slaan op de vlucht.

Sinds begin 2012 vindt er steeds meer gewapend verzet plaats door gedeserteerde soldaten die zich hebben verenigd in het Vrije Syrische Leger. De wereldgemeenschap blijkt niet in staat om de spiraal van geweld te doorbreken. Rusland, China en Iran blijven achter Assad staan, Saoedi-Arabië en Qatar zouden de gewapende oppositie financieren, de VS en de EU scherpen sancties aan en geven steeds

weer nieuwe verklaringen van afschuw uit. En de Syrische bevolking is voor de zoveelste keer in de geschiedenis van het land speelbal van nationale, regionale en internationale belangen.

Zelfs voor een rasoptimist als ik is het zoeken naar lichtpuntjes in de recente ontwikkelingen in Egypte en Syrië. In een periode van transitie, terugslag en geweldsexplosies lijkt het haast naïef om inspiratie te halen bij dromers als Martin Luther King jr., die dachten dat geweldloos verzet centraal moet staan in een burgerrechtenbeweging. Toch helpt het om in Washington samen met Soraya op die beroemde trappen te staan. Om zo de moed te voelen van een individu dat in moeilijke tijden zijn stem heeft laten horen voor een groter doel. Iemand die de hoogste prijs heeft moeten betalen voor die moed. En te blijven denken aan die ene zin in de toespraak van King:

Ik heb een droom dat mijn vier kinderen op een dag zullen leven in een land waar zij niet beoordeeld zullen worden op hun huidskleur, maar naar de aard van hun karakter.

Martin Luther King jr. is uiteraard een Amerikaans symbool voor een geweldloze strijd voor gelijke burgerrechten. De achtergrond van zijn verhaal is uniek voor die situatie. Toch herken ik zijn drijfveren in de inzet van velen in de Arabische wereld. Zij willen eveneens dat hun kinderen op basis van hun talent en hun karakter worden beoordeeld en niet op basis van hun nationaliteit, geslacht, religie of etniciteit. Mijn vrienden en contacten in Egypte, Syrië, Jordanië, Libanon, de Bezette Palestijnse Gebieden accepteren al jaren niet dat zij anders zouden zijn dan mensen in Oost-Europa, Latijns-Amerika of de Verenigde Staten in

hun strijd om gelijkwaardigheid en burgerrechten. Integendeel. Ontelbaar veel mensen, mannen en vrouwen, van alle leeftijden, diverse religieuze of seculiere achtergrond, arm, rijk, hoog- en laagopgeleid, hebben ook die droom over een betere toekomst voor hun kinderen waarin rechtvaardigheid, vrijheid en waardigheid centraal staan. Zij willen dat hun regeringen hen als burgers behandelen en niet langer als willoze onderdanen zien. Die urgentie is al decennia voelbaar en heb ik in 2008 beschreven in *Dromen van een Arabische lente*, dat gaat over mijn tijd als mensenrechtendiplomaat in Egypte en Syrië van 1995 tot 2004.

Als de Arabische lente in 2011 eenmaal uitbreekt, weet ik dat het slechts het begin is van lange, moeizame omwentelingen die voor elk land in de regio een andere dynamiek met zich mee zullen brengen. Want al lijkt zo'n revolutie op een plein in Caïro heel romantisch, uiteindelijk zal de harde realiteit zich opdringen. Zoals er na de eerste fantastische weken van een nieuwe liefde gewoon weer boodschappen moeten worden gedaan en iemand de vuilnis buiten moet zetten. En het is een simplificatie om revoluties na decennia van dictatuur terug te brengen tot één seizoen, of dat nu de lente, de zomer, de herfst of de winter is. Toch brengt pessimisme niemand verder en het doet de vele mensen in Egypte en Syrië tekort die nog steeds de moed hebben te blijven hopen op die betere toekomst, en daar vaak daadwerkelijk offers voor brengen in hun persoonlijke of professionele leven. Salma, een jonge Egyptische activiste, verwoordt het als volgt: 'Wij kunnen ons de luxe niet permitteren om cynisch te zijn of aan geïnstitutionaliseerd doemdenken te doen. Want zodra we de hoop opgeven dat het anders kan, dan verraden we onze droom op een betere toekomst.'

Tijdens een van mijn bezoeken aan Egypte, in het voor-

jaar van 2011, laat ik tegenover Basma, een goede vriendin, doorschemeren dat ik als buitenstaander eigenlijk weinig of niets kan betekenen voor de Egyptenaren. Dat het toch echt hun eigen strijd is. Zij reageert dan licht geïrriteerd: ‘Jullie hebben in Europa een democratische verantwoordelijkheid om niet op leiders te stemmen die onze dictators in het zadel houden. Als je stil blijft, als je je mond houdt over de misstanden hier, dan kun je niet zeggen dat je een onschuldige omstander bent.’

Aan het begin van de zomer van 2012 heb ik een gesprek met Mouaz, een Syrische imam die net uit zijn land is gevlucht omdat hij zijn leven niet meer zeker is. Hij vertelt uren over de wreedheden van Assad en zijn stoottroepen, de gevreesde *shabiha* (kwelgeesten). Over martelingen, verkrachtingen, over de beestachtigheid van een regime dat niet wil opgeven. Aan het eind van onze ontmoeting verzucht ik dat het vanuit Nederland soms zo zinloos lijkt om te praten over wat er in zijn land gebeurt. Zijn woorden halen me over de streep: ‘Blijf over onze menselijkheid praten. Blijf ons zien als mensen en niet als wilde beesten die elkaar willen afslachten. Laat zien dat er naast alle geweld en ellende nog steeds mensen zijn die zich willen inzetten voor een beter leven, voor een nieuwe toekomst waar waardigheid wel centraal staat.’

In de komende jaren van onzekerheid in de Arabische wereld zal veel aandacht van media en analisten uitgaan naar zorgwekkende ontwikkelingen zoals geweld tegen vrouwen, andersdenkenden en sektarische spanningen. Daarbij zal de angst voor toenemende invloed van islamitische groeperingen op de politiek en mogelijke instabiliteit door de val van dictators als Assad vaak harder doorklinken dan geluiden van mensen die ondanks alles geloven in een

nieuwe toekomst voor het Midden-Oosten. Daarom ga ik in dit boek op zoek naar die andere geluiden, die ook aandacht verdienen in de debatten en de media in Nederland. Ik focus op de menselijke verhalen achter de krantenkoppen en korte nieuwsberichten over Egypte en Syrië. Deze twee landen ken ik het best, en beide zijn van groot belang voor de rest van het Midden-Oosten. Daarbij heb ik een keuze gemaakt uit verhalen van mensen die dicht bij mij staan. In dit boek beschrijf ik het andere Arabische geluid, waardoor ik sommige groepen in Egypte en Syrië tekortdoe, zoals groepen die zich niet Arabisch noemen, maar toch een belangrijke minderheid vormen in die landen, bijvoorbeeld de Nubiërs, de Koerden en de Armeniërs. Na de publicatie van dit boek zal ik zeker blijven doorschrijven en vertellen over de regio. Daarom hoor ik graag over die andere verhalen via mijn website: www.petrastienen.nl.

Tot slot, dit boek is in augustus 2012 afgerond, terwijl het nieuws bol staat van beelden van de beschietingen door de troepen van Assad op Damascus en Aleppo. Uren heb ik gedwaald door de wirwar van straatjes in de prachtige oude binnensteden daar. Vooral op vrijdagochtend kwam ik er graag, ruim voor het vrijdagmiddaggebed in de grote Ommayyadenmoskee, als de stad nog in een diepe slaap was. Dan hoorde je dat ene bijzondere geluid extra goed, het getjirp van de kleurrijke kanaries die overal in kleine kooitjes hingen. Aan de muren van winkels, op de binnenplaatsen van de typische Syrische woonhuizen met fonteinen en sinaasappelbomen en soms zelfs in moskeeën en kerken.

Die kanaries zijn nu voor mij het symbool van het andere Arabische geluid. In de tijd van de kolenmijnen namen de kompels kanaries mee naar beneden om zeker te zijn dat er voldoende zuurstof was. Zodra de vogeltjes stopten met zin-

gen, wisten de mijnwerkers dat hun gezondheid gevaar liep. Zolang kritische journalisten, dwarse kunstenaars, mensenrechtenactivisten, verlichte imams, voorvechters voor vrouwenrechten, bloggers of sociaal ondernemers genoeg ruimte hebben om te ademen, zal er voor de rest van de bevolking genoeg zuurstof zijn. Ondanks alle ellende die de val van dictaturen met zich meebrengt, zijn er nog veel mensen in Egypte en Syrië die ruimte opeisen om te kunnen blijven ademen, om te kunnen leven in waardigheid. Met veel moed en doorzettingsvermogen. Zij geven hoop en vertrouwen dat er wel degelijk een nieuwe toekomst mogelijk is in het Midden-Oosten.

1 Wedergeboorte

Op twee minuten lopen van het Tahrirplein (Plein van de Bevrijding), de arena van de Egyptische revolutie, ligt Café Riche. Al meer dan een eeuw is dit café de ontmoetingsplaats van schrijvers, journalisten en activisten. De meest spannende verhalen worden er verteld over de revoluties die hier beraamd zouden zijn tegen de Britten, tegen koning Farouk en tegen de dictaturen van Sadat en Moebarak. Na de aardbeving in 1992 bleef het café jaren dicht. Na heropening in 1999 hadden de nieuwe eigenaren aanvankelijk moeite klanten te trekken. Zelf was ik er al jaren niet geweest omdat ik de straatcafeetjes in de Caïreense binnenstad minder stoffig en belegen vond dan Riche.

Als in januari 2011 de revolutie uitbreekt, krijgt het café weer de magnetische uitstraling van weleer. Vergeelde foto's van beroemde Egyptenaren als Oum Kalsoum, de nachtegaal van de Arabische wereld, en de auteurs Taha Hoessein en Naguib Mahfouz, en het verouderde meubilair herinneren aan het glorieuze verleden van Riche. Het wordt een pleisterplaats voor demonstranten die even een betaalbaar biertje of een glas limoensap willen drinken bij een maaltijd van gegrilde kip, bonen, gevulde druivenbladeren, hummus en yoghurt. Ik neem de rookwalmen voor lief; hier geldt nog geen rookverbod. Een jonge Egyptenaar

met zwoele blik en zachte stem maakt veel goed met zijn luitspel. De hele dag speelt hij klassieke Arabische liederen van Fairuz en Farid al-Atrash, waarbij gasten af en toe spontaan meezingen.

Café Riche is nu voor mij de plek in het centrum van deze miljoenenstad om snel de laatste nieuwtjes te horen van Amir, een van de advocaten in de rechtszaak tegen Moebarak. Met Gasser, een bevriende mensenrechtenactivist, spreek ik hier af om bijgepraat te worden over de militaire rechtszaken tegen de jonge revolutionairen. En ik kan er mijn oude studievriendin Zeinab uitnodigen om haar bij een Stella aan te moedigen haar droom te volgen onderzoeksjournaliste te worden, ondanks de toestanden met haar ex-man en streng islamitische broers.

Vlak voor de presidentsverkiezingen in mei 2012 ben ik in Egypte voor een opdracht voor Oxfam Novib. Ik ben gevraagd om de verhalen op te tekenen van de Egyptische partnerorganisaties over de invloed van de revolutie op hun werk. Nadat ik de hele dag op projectbezoek ben geweest bij een boerencoöperatie in de delta ten noorden van Caïro, ga ik wat eten bij Café Riche.

Een van mijn oudste vrienden in Caïro, Khaled, sms't vanaf het Tahrirplein waar ik toch blijf. Omdat ik niet meteen reageer, belt hij op. Ik kan hem nauwelijks verstaan door het lawaai van de menigte. 'Ik kom je zo halen, er loopt hier te veel tuig rond met losse handjes.' Hij kent me, dus voordat ik kan tegensputteren roept hij: 'Ja, ja, natuurlijk kun je voor jezelf zorgen, Petra, maar ik wil toch bij je in de buurt blijven. Sta me dat toe, het is mijn Egyptische machismo.' De sfeer van saamhorigheid en tolerantie van de eerste achttien dagen van de revolutie is helaas voorbij. Met enige regelmaat worden Egyptische en buitenlandse

vrouwen door hordes jonge mannen belaagd en soms zelfs aangerand. Vaak springen andere Egyptenaren er wel tussen als er gespannen situaties ontstaan, maar ik hoef niet zo nodig de heldin uit te hangen, dus accepteer ik Khaleds aanbod om me te begeleiden.

Hij komt verhit binnengehold en roept de ober. ‘Demonstreren maakt dorstig, en ik verga van de honger!’ Khaled heeft jaren in New York als journalist voor de Egyptische krant *Al-Ahram* en de satellietzender Al-Jazeera gewerkt. Hij is na de revolutie teruggekomen om zijn ervaringen met jonge journalisten te delen en zo aan betere journalistiek te werken. Midden in ons gesprek over de kansen van de presidentskandidaten laat hij plotseling zijn vork vallen. ‘Weet je wie daar aan het tafeltje naast ons zitten?’ Ik kijk opzij en zie een oudere dame in traditionele zwarte kleding praten met een jonge, moderne vrouw in een vrolijk jurkje. ‘Dat zijn de moeder en zus van Khaled Saïd, de jongen die in juni 2010 in Alexandrië door de politie werd vermoord.’ Natuurlijk ken ik Khaled Saïd. Hij is net als de groenteverkoper Mohamed Bouazizi in Tunesië en de zanger Ibrahim Qashoush in Syrië een van de iconen geworden van de revoluties in de Arabische wereld. De Facebookpagina ‘We are all Khaled Said’ was van groot belang bij de organisatie van de eerste dagen van de revolutie. Een van de beheerders van de pagina, de jonge Googlemedewerker Wael Ghonim, werd zelfs wereldberoemd.

‘Kom, ik stel je voor,’ zegt Khaled en voor ik het weet, heeft hij me meegetrokken naar de tafel naast ons. Ik voel me wat ongemakkelijk, dit lijkt wel groupiegedrag. Khaled aarzelt niet en pakt de hand van de oudere vrouw. ‘Oum Khaled, moeder van Khaled, ik heb dezelfde naam als uw zoon, hij heeft zijn leven gegeven zodat Egypte opnieuw geboren kan worden. We zijn allen uw kinderen.’

De vrouw glimlacht warm. ‘Dank je, dat sterkt me enorm.’
Ik weet me geen houding te geven als ze me aankijkt. Wat doe ik hier eigenlijk?

‘En wie ben jij?’

Khaled vult het voor me in als hij ziet dat ik naar woorden zoek. ‘Ze is een vriendin van Egypte, ze vertelt in Nederland op radio en tv over wat er hier gebeurt.’

Dan besluit ik vanuit mijn hart te praten. ‘Mijn dochter Soraya is in Caïro geboren en groeit nu op in Nederland. Zij heeft twee Nederlandse ouders, een Nederlands paspoort met een Egyptisch geboortebewijs. Ik vind dat uw dochter en kleinkinderen net zo veel kans moeten krijgen op een goed leven als zij.’

Even verstomt het geroezemoes van het café. Ik hoor alleen nog maar de stilte van haar verdriet.

De ontmoeting staat in mijn geheugen gegrift en ik let nu extra op als ik in de Egyptische media de naam Laila Marzouk tegenkom, de naam van de moeder van Khaled Said. Eind juni 2012 lees ik dat zij door Mohamed Morsi, de zojuist gekozen president van Egypte, samen met andere familieleden van de ‘martelaren van de revolutie’ is uitgenodigd. Morsi wil hiermee een laatste eer bewijzen aan de achthonderd doden en duizenden gewonden tijdens de eerste fase van de Egyptische revolutie. Een slimme zet om zo het Egyptische volk te laten zien dat hij als nieuwe president weet dat de revolutie veel levens heeft gekost en voor immens leed heeft gezorgd. Oum Khaled heeft slechts één wens uitgesproken: of Morsi ervoor kan zorgen dat ze eindelijk de overlijdensakte van haar zoon van de Egyptische staat ontvangt en dat de daders van de moord op haar zoon berecht worden. Morsi zou tijdens de ontmoeting hebben toegezegd hierop toe te zien.